

סגולה

מגזין ישראלי להיסטוריה

טווס

יהודי

בפרלמנט

חייו הרבגוניים של
בנימין דיזרעאלי

שפינוזה - הפילוסוף שחצה את הגבול
הארבה מכה שנית // מורי דרך בגיא ההריגה

מדורים

- פותח 3
- תמונת החודש 6
- קצרים 8
- בימים ההם 14
- ראו אור 60
- בזמן אמת 62
- הצד השלישי של המטבע 66
- עוד חוזר הניגון 70
- תשבצים וחידות 72
- משתתפים 74

ביקורת

58 ספר חדש מציג את יחסו של 'הידיד' אורד וינגייט לציונות ומשלב בין אמינות היסטורית להערכה עמוקה | **ישי פרנקל**

מנבכי הארכיון

68 תכנית שאפתנית ופטרונית לשיפור מצבם של יהודי המזרח כשלה במבחן הפוליטיקה הפנים יהודית יוחאי בןגדליה

צור קשר

מכתבים ותגובות ניתן לשלוח לכתובת: סגולה - מגזין ישראלי להיסטוריה הגן הטכנולוגי מלחה, ירושלים, 96958 segula@segulamag.com

המערכת שומרת לעצמה את הזכות לערוך ולקצר מכתבים מטעמי בהירות. מכתבים לא יוחזרו לשולחים.

פריסום

avitalt@makorishon.co.il
טל: 077-7277700
פקס: 02-5792159

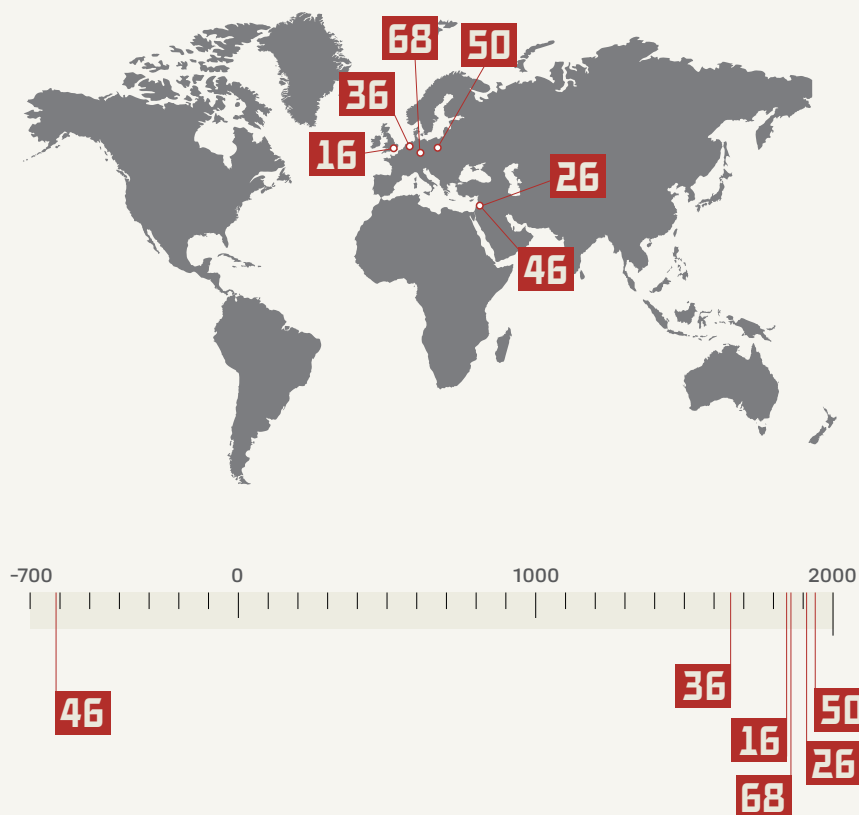
סגולה רואה אור גם באנגלית!

הירשמו עכשיו!

להזמנת מנוי: **03-6277777**
www.segulamag.com

היכן ומתי

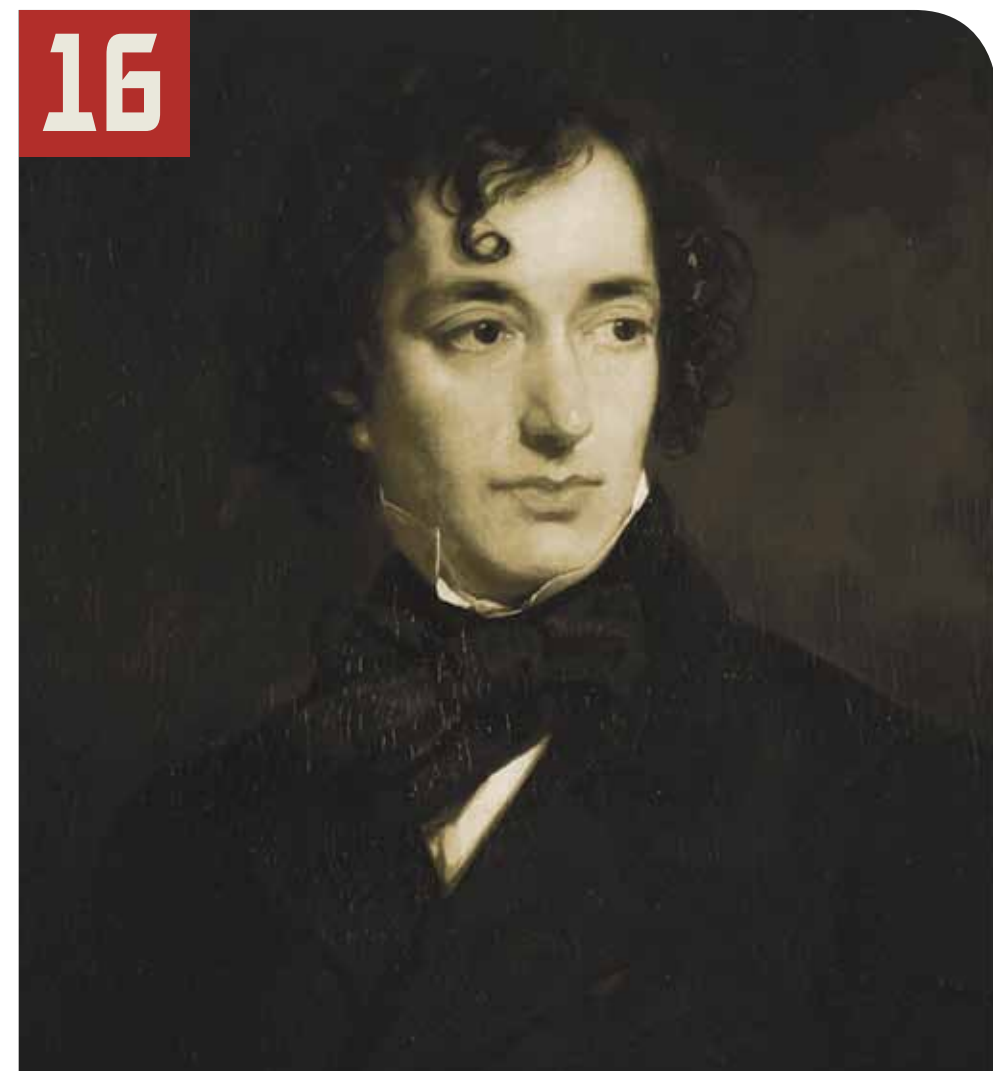
המפה והסרגל משקפים את המקומות ואת הזמנים שבהם עוסקים המאמרים והכתבות שבגיליון. המספרים מייצגים את מספרי העמודים

ספרים מלאים ודף ריק

16

יהודי גאה שהוטבל לנצרות, ליברל ופטריוט בריטי, פוליטיקאי משופשף וסופר פופולרי. בנימין דיזרעאלי, מהפוליטיקאים המוערכים והמשפיעים במאה ה-19, נחלק מדיכאון עמוק בזכות ביקור בארץ ישראל והוביל מהלכים היסטוריים ארוכי טווח שהשפיעו על העולם כולו | **ימימה חובב**

26 פלישת הנחילים

מכת הארבה הכבדה שניחתה על הארץ ב-1915, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, הותירה מאחוריה רעב כבד. הצילומים הצבעוניים מהתקופה מעוררים אימה מהולה בפליאה על כוחו של טבע בלתי מרוסן החודר לעולמם של בני האדם | **ארי גרינספן וארי צבי זיבוטפסקי**

36 החרם שהועלה על נס

הנידוי החמור שהוטל על ברוך שפינוזה מפתיע למדי לאור רוחות הסובלנות הדתית ששררו באמסטרדם באותה תקופה ולאור תהליכי חילון שכבר החלו לפגוע בלכידות של הקהילה היהודית. אלא שערעור על קדושת התנ"ך ועל דמות הא"ל המקובלת העבירו את הפילוסוף היהודי הגדול אל מעבר לגבול | **עשהאל אבלמן**

46 מוות ידוע מראש

יאשיהו מלך יהודה יצא לקרב בידיעה שימות. קורות חייו מלמדים על הטעות שמנעה ממנו להשלים את המהפכה הדתית שבה החל | **יעקב מרדן**

50 מנהיגות רוחנית בתקופת השואה

השואה העמידה את מנהיגי העם היהודי במבחן קשה מנשוא של הובלת קהילה במציאות חסרת סיכוי | **יצחק הרשקוביץ**

מכה שכן כתובה בתורה. התיעוד הצבעוני המרהיב של צלמי המושבה האמריקנית מעורר צמרמורת עד היום. ארבה על שיח צבר בזמן מכת הארבה ב-1915 מאוסף ספריית הקונגרס

פלישת הנחילים

מכת הארבה שניחתה על ארץ ישראל ב-1915 נוספה על פגעי הבצורת ועל מוראות מלחמת העולם וגרמה לרעב ולמוות. בהיעדר חומרי הדברה עלו מאמצי השלטונות להילחם במכה בתוהו. תמונות מרהיבות צבועות ביד לצד תיאורים ציוריים בני התקופה מספרים על הטרגדיה | **ארי גרינספן וארי צבי זיבוטפסקי**

אם מתעלמים מההשלכות הקטלניות של התהליך, גלגולו של הארבה מן הפרט הבודד לנחיל הוא מחזה מרהיב

הארבה חדר לבתים דרך כל
חור וסדק אפשרי. חגבים על
אדן החלון, 1915
מאוסף ספריית הקונגרס

ובראשית מרץ הגיעו הפולשים לירושלים. בניגוד
למכות הארבה הקודמות, שהגיעו מדרום, מכה זו
הוטחה מצפון. עובדה זו נותנת משנה תוקף לנבואתו
של יואל (ב', כ') על מכת ארבה המגיעה מצפון,
שנחשבה קודם לכן כתיאור מטפורי. המכה הייתה
אירוע חריג במיוחד וזכתה לתיאור מפורט במגזין
'נשינול ג'יאוגרפיק':

מרגע שפשטו על כרם, תוך זמן קצר לא ייוותר
מן הגפנים דבר אלא קליפת הגזע החשופה ...
משחוסלו המנות המעודנות יותר נאכלה הקליפה
מן השריגים הצעירים שבראש השיח, ואלה הלכינו
כשלג לאחר שנחשפו לשמש. ואז, כאילו מתוך
רשעות לשמה, היו מכרסמים זמורות קטנות, אולי
כדי להגיע אל הליבה שבתוכן ... הם גילחו כל עלה,
גרגר ואף את הקליפה הרכה. הם אכלו שכבה אחר
שכבה מצמחי הצבר והותירו על העלים סימנים
כאילו הוקצעו במקצועה. אפילו על התמרים
הנדירים והיקרים לא חסו, זללו מהם את הקצוות
הרכים של הלולבים הצעירים וחתרו לעומק הליבה
כדי לחפור ולהגיע אל הציפה העסיסית (דצמבר
1915, עמ' 529, בתרגום).

תיאורי הנזק והתצלומים המרהיבים שצולמו על ידי
מחלקת הצילום של המושבה האמריקנית ונצבעו
ידנית מועזעים אפילו היום, כאשר אין לנו כבר למה
להשוות את ממדי המכה הזו.
הנזק החקלאי שגרם הארבה הביא לעלייה תלולה
במחיר המזון. ב'ניו יורק טיימס' התפרסם דיווח
על קבוצה של שבעים יהודים שנמלטו מירושלים
לאלכסנדריה בשל מצוקת הרעב שגרם הארבה ותכננו

אנחנו חיים בעולם עתיר חומרי הדברה,
ולכן אחדים מפגעי הטבע הנוראיים
שהמיטו אסון ורעב בימים עברו הם
לדידנו היסטוריה בלבד. אחד מהמזיקים האימתניים
שפגעו בארץ ישראל – כמו במקומות רבים נוספים
בעולם – הוא הארבה. הארבה נקשר בזיכרון
הקולקטיבי היהודי בעיקר עם המכה השמינית
שניחתה על מצרים, מכה שהייתה כה קשה עד כי
גרמה לפרעה להתחנן בפני משה ואהרן: "והעתירו
לה' אֵלֹהֵיכֶם ויסר מעליי רק את המוות הזה" (שמות
י', י"ז). אולם לא הייתה זו הפעם היחידה שבה הכו
החרקים המעופפים את הארץ.

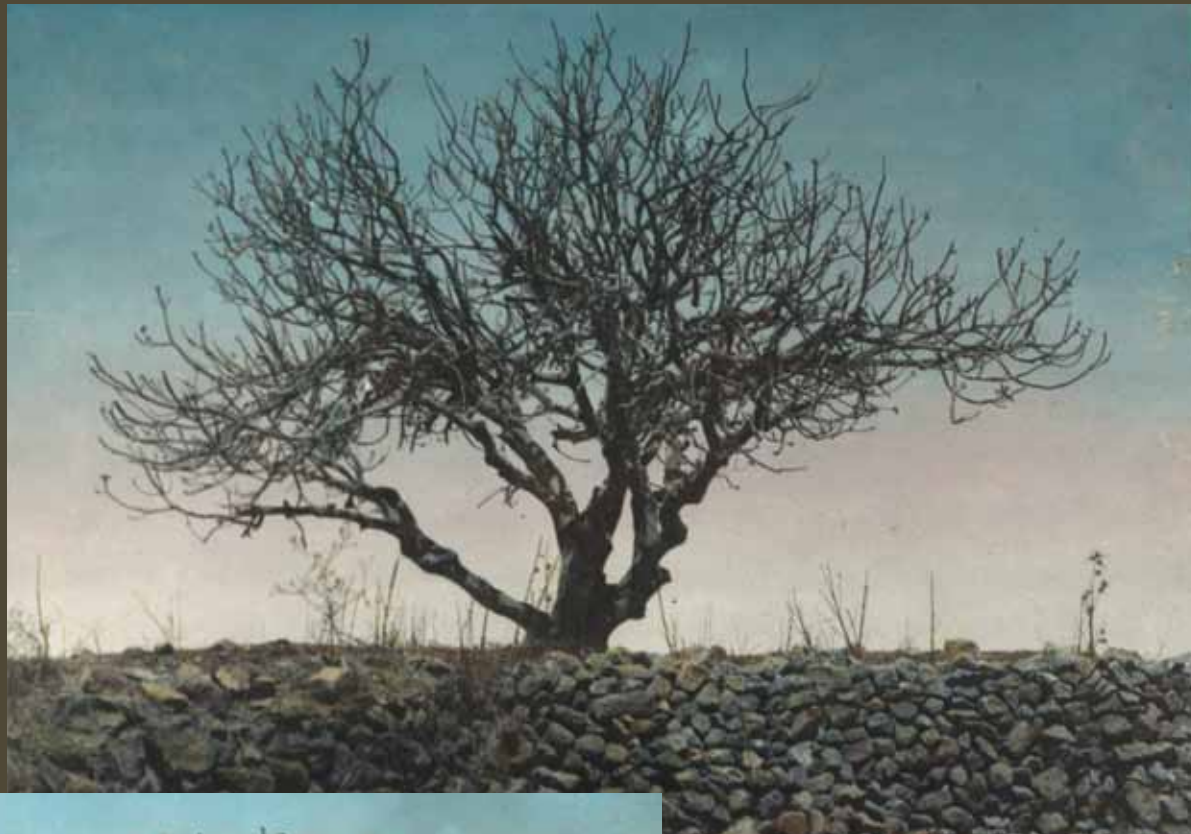
כפרט בודד חגב ממין זה חי את חייו בנחת. קשה
להבחין שמדובר באותו גרגרן הרסני הקרוי ארבה. אם
מתעלמים מההשלכות הקטלניות של התהליך, גלגולו
של הארבה מן הפרט הבודד לנחיל הוא מחזה מרהיב.
באופן נורמלי מסתובבים בחבלי ארץ מוגדרים חגבי
ארבה בכמויות לא גדולות, אולם בתנאי גשם וצמחייה
מסוימים בוקעים מהביצים פרטים רבים במיוחד של
ארבה והם נאספים יחד. הגירוי התחושתני שנוצר
כתוצאה מכך בחלק הפנימי של הכרעיים האחוריות
מוביל לטרנספורמציה של החרק ונוצרים בו שינויים
מטבוליים והתנהגותיים. גופו מתקצר, הוא משנה את
צבעו ומתחיל להפריש פרומון המסייע להיווצרותו של
הנחיל. הנחיל יכול לעוף, אולם בדרך כלל הוא מפקיר
עצמו לרוח ונוחת למראה מזון. על פי אתר האו"ם
פרט בוגר של ארבה המדבר יכול לאכול מדי יום מזון
טרי בערך כמשקל גופו – כשני גרמים. כלומר, טון
ארבה – שהוא חלק קטן מאוד מנחיל ממוצע – מכלה
ביום אחד כמות מזון זהה לזו שאוכלים עשרה פילים,
25 גמלים או 2,500 בני אדם.

לאושרנו, כתושבי ארצות המערב לא חווינו כבר
עשרות שנים את הטרגדיה שמכת ארבה מביאה
בכנפיה, אולם האמת היא שנחילי הארבה עדיין
מאיימים על מיליונים ברחבי העולם ועשויים לגרום
לרעב ואף למוות. הארבה מהווה איום עולמי כה בולט
על שלום הציבור עד כי האו"ם מפעיל חטיבה מיוחדת
העוקבת אחר נדידת הארבה בעזרת תמונות לוויין, כדי
לנסות לצפות היכן תונחת המכה הבאה ומהי הדרך
הטובה ביותר להילחם בה.

מחזה מרהיב ונורא

ממרץ ועד אוקטובר 1915 חנה נחיל עצום בארץ
ישראל, במיוחד באזור ירושלים. הארבה הגיע לאזור
בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, אשר דלדלה
ממילא את מלאי המזון בארץ, ותרם לאחת מתקופות
הרעב החמורות ביותר שידעה הארץ בעת החדשה.
באחד הימים האחרונים של פברואר 1915 זוהו עננים
צפופים של ארבה מעופפים מעל מדבר יהודה,

לפני ואחרי – גרסת הארבה. עץ מלבד לפני שתקף אותו נחיל ארבה רעבתני, וגזע עם ענפים ערומים לאחר ההתקפה

מאוסף ספריית הקונגרס

כבד ויכס עין כל ארץ הקדושה ויאכל כל יבול האדמה. מלבד זה עצר ה' את השמים וגשם לא היה בארץ, עד כי גם מים לשתות לא היה להם. היוקר הולך וגדול מיום ליום. ביום כ"ח סיון קראו כל אחינו בני ישראל בירושלים עצרה ויתאספו בכל בתי הכנסיות ויצומו ויתפללו כל היום לאבינו שבשמים לרחם על עניי הנורא. אחינו היקרים בכל ארצות אייראפא ואמעריקא! ידענו את טוב לבכם ושמחתכם בעשות טוב וחסד; ידענו כי מוכנים אתם להחיש עזרה בכל עת צר ... ידענו אהבתכם לארץ אבותינו ולאדמת קדשנו אשר בה קשורות זיכרונות קורות אומתנו מימי עולם. פעמים רבות מיהרתם לעזרת אחיכם החוננים עפר ציון ושרידי שממותיה. רעב מחלה ועוני המה באי שערי חומות ירושלים, חברון, צפת וטבריה בכל יום ... ורק על פי נדבות עם אֵלֹהֵי אברהם מחו"ל יחיו האומללים ההם ... מזי רעב מתהלכים האומללים בחוצות קריה ובניהם שואלים ללחם ופורס אינו! ("קול שוועת בת ציון!", א' באלול תרכ"ה, 23.8.1865).

אויב מתחת לאדמה

גם כשהנחיל התרומם לבסוף עם הרוח והותיר

נחיל בודד של ארבה יכול להכיל מיליוני פריטים. ארבה פושט בהמוניו על אדמת הארץ ב1915 מאוסף ספריית הקונגרס

למעשה, בכל פעם שמכה ארבה המזון נעשה יקר המציאות. בקיץ תרכ"ה (1865) נראתה שפעת ארבה בשמי הארץ. בעיתון 'הלבנון' פורסמו דברים שכתב יעקב ספיר הלוי בירושלים בערב ראש חודש תמוז:

מכת הארבה הולך ורב רחמנא לצלק, ואכלו כל ירק וכל תבואות הקיץ כמו דורא, שומשמין ... ועל כן היוקר גדול בכל דבה ובפרט סביבות יפו החריבו כל הפרדסים והגנות ... בשבוע הזאת נקבצו ליפו ארבה לרוב ומילאו גם את כל החצרות והבתים, וגם רעש רעידת הארץ היה עד כי לא יכלו ופחדו לישן בבתיהם ויצאו ללון על פני השדה ... ("מגדל הלבנון צופה פני ירושלים", כ' בתמוז תרכ"ה, 14.7.1865).

המצב היה כה נואש באותה שנה עד כי ארגון הפקידים והאמרכלים של קהילות ארץ ישראל שישב באמסטרדם פרסם בעיתון 'המגיד' בקשת סיוע:

אחינו היקרים! קול ליל מרגיז לב ונפש ישמע באוזנינו מאחינו בני ישראל היושבים על אדמת אבותינו. רעב כבד ונורא פרץ במחניהם. שתי פעמים, בראשית ובאמצע הקיץ הזה, עלה ארבה

להגר לארצות הברית או לאוסטרליה. הם תיארו את המצב בירושלים:

קמח עולה 15 דולר לשק. תפוחי אדמה עולים פי שישה ממחירים הרגיל. סוכר ונפט לא ניתן לרכוש והפעילות הכלכלית נעצרה. רבים מקרי המוות ברעב (23.4.1915, בתרגום).

תיאורי הנזק והתצלומים המרהיבים מזעזעים אפילו היום, כאשר אין לנו כבר למה להשוות את ממדי המכה הזו

מי רוצה מנת ארבה?

בקהילות יהודיות אחדות נשמרה מסורת של אכילת חגבים. ייתכן שההיתר לאכול חגבים נועד להמציא מקור מזון חלופי במקרים של מכת ארבה המכלה את היבול החקלאי

הארבה למינו הוא החרק הכשר היחיד שקיימת לגביו מסורת אכילה. בתורה נאמר:

כל שרץ העוף ההלך על ארבע שקץ הוא לכם. אף את זה תאכלו מכל שרץ העוף ההלך על ארבע, אשר לו כרעים מפעל לרגליו לנתר בהן על הארץ. את אלה מהם תאכלו את הארבה למינו ואת הסלעם למינהו, ואת החרגל למינהו ואת החגב למינהו (ויקרא י"א, כ"כ"ב).

במשנה בחולין (ג', ז') מבואר כי הסימנים של חגב כשר הם ארבע רגליים, שתי כרעי ניתור המכונות במשנה קרטוליים וארבע כנפיים, וכי הכנפיים חייבות לכסות את רוב גופו. לדברי רבי יוסי בנוסף לכך שמו צריך להיות חגב. כללים אלה נדונים בשולחן ערוך (יורה דעה פ"ה) ויושמו במשך דורות בקהילות יהודיות רבות. בעת החדשה נשמרה המסורת בעיקר בקהילות תימן ומרוקו. סימן כשרות נוסף היה צורת האות ח"ת על בטנו של החרק. המין שקל ביותר לזהות את כשרותו הוא ארבה המדבר (*Schistocerca gregaria*). במרוצת השנים הייתה מחלוקת מסוימת באשר לזיהוי זה, ומבקר הידוע ביותר היה רבי חיים בן משה אבן עטר הידוע בכינויו 'אור החיים'. כמו דגים, גם חגבים מוגדרים מאכל סתמי – לא בשרי ולא חלבי – ואין צורך לשחוט אותם וגם לא להמליחם כדי להוציא את דמם. הכל מסכימים שהם נחשבים למעדן. כ-62% ממשקלו הנקי של ארבה מדבר בוגר מורכבים מחלבונים ו-17% ממנו הם שומן. במלים אחרות, מדובר במקור משובח לחלבון. בתלמוד (שבת סז.) מצוין שביצים של אחד ממיני הארבה עשויות לשמש תרופה לכאב אוזניים.

מסורת קולינרית עתיקת יומין. יהודי תימני מטגן ארבה

לשחק עם ארבה

מהמשנה בשבת (ט', ז') עולה כי ילדים נהגו לשחק בחגבים. עדות מאוחרת לכך שהארבה אכן שימש שעשוע לילדים יהודים מופיעה בספר 'הליכות תימן', שבו תיאר הרב יוסף קאפח (1917-2000), מגדולי הרבנים של העדה התימנית במאה העשרים, את מכות הארבה החוזרות ונשנות. הוא מספר כי מנקודת מבט של ילד פלישת ארבה הייתה דווקא סיבה למסיבה. בחברה ששמרה על הפרדה קפדנית ביותר בין גברים לנשים, עד כדי כך שגבר שהיה פוגש את אשתו היה נמנע מלדבר איתה, אחד הזמנים הבודדים שבהם בנים ובנות יכלו ליצור קשר חופשי היה כאשר היו מלקטים ארבה בשדות. עם שקיעת השמש היה הארבה מפסיק לעוף ומתמקם למנוחת לילה על האדמה. הילדים קמו עוד בטרם עלה השחר, העירו את השומר המוסלמי ודחקו בו לפתוח את שערי העיר כדי שיוכלו לצאת ולאסוף ארבה לפני שהנחיל יתחיל לנוע שוב. הילדים היו מתחרים ביניהם מי יאסוף יותר, ולפעמים היו קושרים חוט דק לאחד החגבים ומניחים לו לעוף כשהוא מזמזם סביב ראשיהם כאווירון צעצוע הקשור לחוט. הילדים לקחו עמם לשדות שק מבד לאיסוף הארבה וחוט ומחט למקרה שאחד השקים ייקרע. היהודים לא היו היחידים שהתענגו על בשר ארבה מדי פעם. חברי קבוצה של אמריקנים שנפלו בידי שבטים בדואיים לאחר שספינתם נטרפה והוכרחה לנדוד אתם במדבר סהרה תיארו את תגובת שוביהם למכת ארבה. מבחינת הנוודים, שהיו בדרך כלל על סף גוויעה ברעב כי מזונם ומימיהם נמצאו רק בדוחק, שינה נחיל ארבה את כל התמונה. הספן ארצי'בלד רובינס מקונטיקט סיפר ב-1812:

הערבים הנאלצים לאכלס את מדבר הסהרה רחוקים מלראות במעוף הארבה דין שנחרץ עליהם בשל פשעיהם והם מקבלים את בואם בברכה כאמצעי להצלת נפשותיהם מרעב מצמית (דין קינג, 'Skeletons on the Zahara', עמ' 247).

מושל ירושלים הוציא צו הדורש מכל גבר מגיל 15 עד 60 המתגורר בערים לאסוף עשרים ק"ג ביצי ארבה

המון רב של ארבה צעיר זרם אל הדרך הרחבה שבין החומות המוליכה אל תוך העיר מן המערב כשהוא חולף על פני הקונסוליה של ארצות הברית שבשער יפו. במשך שלושה או ארבעה ימים מילא שטף בלתי פוסק ובלתי נגמר את הדרך מצד לצד, כמו חיילים לאין מספר הצועדים בתהלוכה, ולמרות התנועה בצומת זה, שהוא לעיר הזאת כמו ברודוויי התחתונה לניו יורק, הרי שחילותיהם, אם כי התדלדלו, באו בשערי העיר העתיקה והפרצה החדשה. "ובצעד השלח יפלו, לא יבצעו" (יואל ב', ח') (דצמבר 1915, עמ' 525, בתרגום).

שחיתות הרשויות העות'מאניות שעמן פעל במהלך המלחמה בארבה עוררה באהרונסון שאט נפש ותרמה להחלטתו להקים את ניל"י, אם כי ההחלטה נבעה בעיקר מרדיפת היהודים ברחבי האימפריה העות'מאנית ומהטבח בארמנים. הכישלון לא מנע מהשלטונות להמשיך במאמציהם ללכוד את המחבלים הקטנים. לוחות פח שנעצו באדמה כיוונו את מיליוני החגבים הצעירים חסרי הכנפיים שצעדו בלי הפוגה לתעלות או לשקים ומהם

דרקוניות. בעיתון 'ניו יורק טיימס' (21.11.1915) פורסם כי אהרונסון דאג שמדחת ביי, מושל ירושלים, יוציא באמצע אפריל צו הדורש מכל גבר מגיל 15 עד 60 המתגורר בערים לאסוף עשרים ק"ג ביצי ארבה או לשלם מס פטור בגובה לירה תורכית אחת (4.40 דולר). אך המאמצים היו לשווא. הביצים בקעו למרות הכל, ואת שאירע לאחר בקיעתן תיארו כתיב 'נשיונל ג'יאוגרפיק':

אויב מסתתר בעומק האדמה. ילקוטי ביצים של ארבה בתוך דיונות חול. הכמות האדירה של הביצים עשויה להפוך מכת ארבה אחת למכות רבות בזו אחר זו

ציילום: אמריקן קולוני

החרק הטורדני לא בוחל בכל משטח שהוא יכול לנחות עליו. ארבה על בגדיהם של תושבים ערבים, 1915

ציילום: אמריקן קולוני

גלים של נחילים

בעבר הקרוב שטפו נחילי הארבה את ארץ ישראל בערך פעם בעשור. למרבה המזל, אמצעי ההדברה המודרניים שבהם מצוידת מדינת ישראל מונעים כיום סכנה זו

1827 מכת ארבה מתועדת בארץ

1838 ארבה מכסה את אזור ירושלים

1845 נחיל ארבה חולף מעל ירושלים במשך 45 דקות

1865 בעקבות מכת ארבה שפגעה בארץ הוכרזה שנה זו 'שנת הארבה'

1892 נחיל ארבה מכה ביריחו

1899 ארבה בגליל

1904 מכת ארבה פוגעת בנגב

1915 מכת ארבה – הקשה בכל המאה – מכה בכל חלקי הארץ

1928 מכת ארבה בארץ

1945 נחילים קטנים יחסית מגיעים לארץ, בעיקר לאזור עמק הירדן

1955 ארבה פושט על יישובי הנגב המערבי ומגיע עד תל אביב.

לראשונה מופעלים מטוסי ריסוס נגד הנחילים

1988 נחיל ארבה נע מאפריקה לאזור ונעצר בירדן

2004 ארבה ממצרים מגיע לדרום ישראל ומושמד ברובו מהאוויר

2013 נחיל ארבה מגיע ממצרים לדרום ישראל

מכת הארבה שהכתה בנגב ב-2004 נבלמה בקלות יחסית הודות לחומרי ההדברה המודרניים צילום: פלאש 90

נלקחו לשרפה. גם תכסיס זה השפיע רק מעט על כמות הארבה שמצא דרכו לכל חור ולכל פינה. למרות חומו של הקיץ היה הכרח להשאיר את הדלתות ואת החלונות מוגפים. הנחיל השפיע אפילו על התנועה:

הדרכים הפכו כעת חלקלקות מרוב הפגרים הקטנים, השמנוניים, שנמחצו תחת פרסות הסוסים, עד כדי כך שהסוסים יכלו אך בקושי למצוא אחיזה לכפות רגליהם והיה צורך לנהוג אותם לאט ובוהירות רבה. לאחר מכן נודע שגם רכבות ברחבי הארץ עוכבו למשך שעות (שם, עמ' 524-525, בתרגום).

המשנה במסכת תענית (ג', ה') מציינת את מכת הארבה כאחת הסיבות לקביעת תענית ציבור, ובתלמוד (תענית כב.) מובאים דברי רבי עקיבא שיש להתענות אפילו אם נראה רק ארבה אחד בגבולות ארץ ישראל. ואכן, היהודים הגיבו למתקפה חסרת הרחמים של הארבה בהתאם למסורת וערכו תענית ציבור. לאחר שהושמדו כל היבולים החקלאיים לא נותר לארבה די מזון, ובאוקטובר 1915 עף הנחיל הלאה עם הרוח. אוכלוסיית ארץ הקודש נשמה לרווחה, אולם החיים לא יכלו לשוב למסלולם. לא נותר כמעט מזון בארץ, וחלק גדול מהמעט שנותר במחסנים הוחרם על ידי השלטון העות'מאני כדי להזין את חייליו. לא ברור כמה מיהודי הארץ מתו כתוצאה ממלחמת העולם הראשונה – אומדנים שונים מדברים על כשלושים אלף – אולם רבים מהנספים מתו בשל הרעב הכבד שנבע משילוב של מכת הארבה ויחס השלטונות ליהודים במהלך המלחמה. רק ב-1918, עם כיבוש הארץ על ידי הבריטים, החלו החיים לשוב אט אט למסלולם. ■

לאחר שהושמדו כל היבולים החקלאיים לא נותר לארבה די מזון, ובאוקטובר 1915 עף הנחיל הלאה עם הרוח

ניסיונות נאשים. לפני עידן חומרי ההדברה ניסו השלטונות להילחם בארבה בעזרת גדרות פח ולהביורים, אך ללא הועיל מאוסף ספריית הקונגרס

תלשת הערש וליא
יחזון ועם נכליא וחלל
גגגג גשמוס אל חסר
הורודו חונס את
חאכלוקציה החדשה
אל סגולה באנגליות
תעלעו בחינו וכו בדוד
טסיה ופעשו ודונח
צדוק ככג ולי וכלטי
ושחחניה לוי חתש
א
כד נכשו את

אומרה
בפוס לבנו
שח

אמנו
חתנו
אוי

